

Sławomir Lewandowski, Andrzej Malinowski, Jacek Petzel

LOGIKA DLA PRAWNIKÓW

SŁOWNIK ENCYKLOPEDYCZNY

Wolters Kluwer

Sławomir Lewandowski, Andrzej Malinowski, Jacek Petzel

LOGIKA DLA PRAWNIKÓW

SŁOWNIK ENCYKLOPEDYCZNY

3. WYDANIE
ZAKTUALIZOWANE I ROZSZERZONE

 Wolters Kluwer

WARSZAWA 2021

Wydawca
Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący
Joanna Olówek

Opracowanie redakcyjne
Grażyna Polkowska-Nowak

Projekt okładki i stron tytułowych
Wojtek Kwiecień-Janikowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

ISBN 978-83-8246-798-7
3. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przykopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Wykaz skrótów

adm.	administracyjny
amer.	amerykański
ekon.	ekonomiczny
filoz.	filozoficzny
fiz.	fizyczny
fr.	francuski
gr.	grecki
hist.	historyczny
humanist.	humanistyczny
językozn.	językoznawczy
klas.	klasyczny
log.	logiczny
łac.	łaciński
matemat.	matematyczny
metodol.	metodologiczny
międzynar.	międzynarodowy
pol.	polski
polit.	polityczny
przyr.	przyrodniczy
publ.	publiczny
retor.	retoryczny
społ.	społeczny
statyst.	statystyczny
techn.	techniczny
wewn.	wewnętrzny

a

absolutyzm (łac. *absolutus* – zupełny, bezwzględny) – kierunek filoz. uznający → prawdę za wartość trwałą, niezmienną, absolutną; pogląd ten, przeciwstawiając się → relatywizmowi, stoi na gruncie obiektywnego charakteru prawdy; taki charakter ma w tym ujęciu także → fałsz; zwolennicy a. twierdzą, że treść zdania w sensie log. jest niezmienna i w związku z tym niezmienna jest jego wartość log. – prawda albo fałsz; wartość log. zdania jest przy tym niezależna od poglądów na nią poszczególnych osób; oznacza to, że o wartości log. decyduje wyłącznie obiektywny stan rzeczy, a więc to, co jest (obiektywnie) prawdą dla kogoś, musi być także prawdą dla innych, a co jest (obiektywnie) dla kogoś fałszem, musi być też fałszem dla innych, niezależnie od tego, kim są te osoby i jakie mają w tych kwestiach zapatrywania.

abstrahowanie – czynność myślowa polegająca na tworzeniu koncepcji ogólnej z pominięciem w rozumowaniu własności mało istotnych; z a. mamy do czynienia, gdy twierdzenie odnoszące się do danej nazwy odnosimy do innej nazwy, bardziej ogólnej niż dana nazwa, w wyniku pominięcia jakiejś cechy z treści tej nazwy i przejścia do zespołu cech, które są treścią nazwy bardziej ogólnej.

absurd (łac. *absurdus* – niedorzeczny) – wyrażenie w oczywisty sposób wewnętrznie niezgodne; wyrażenie jest a. wtedy, gdy pod względem gramatycznym jest zbudowane poprawnie (jest sensowne), a jego zro-

A

zumienie pozwala na stwierdzenie występującej w nim jawnej niezgodności, na przykład a. jest wypowiedź: „Ta liczba parzysta jest nieparzysta”; dla prawnika a. jest wypowiedź: „Każdy prokurator jest sędzią”; jeżeli a. jest zdaniem w sensie log. (a nie np. wypowiedzią niezupełną), to jest on zdaniem fałszywym, wewnętrźnie kontradiktorycznym; prawnicy wykorzystują pojęcie a. w procesie wykładni (→ *argumentum ab absurdo*) lub w dyskusji poprzez tzw. redukcję do absurdu (→ prawo redukcji do absurdu).

adekwatność definicji – → definicja adekwatna.

agnostycyzm (gr. *ágnostos* – niepoznawalny) – kierunek filoz. głoszący całkowitą lub częściową niemożność poznania rzeczywistości przez człowieka; termin „agnostycyzm” został wprowadzony w 1863 r. przez T.H. Huxleya; postawa agnostyczna pojawiała się już w starożytności w poglądach gr. sceptyków (→ sceptycyzm).

agregat (łac. *aggregare* – gromadzić) – zbiór w sensie kolektywnym, mereologicznym; obiekt złożony z części składowych, składników, kawałków; każda jego część jest elementem zbioru będącego tym obiektem; w tak rozumianym zbiorze element elementu zbioru jest także elementem zbioru – stosunek bycia elementem jest w takiej sytuacji przechodni (np. Kodeks cywilny jest zbiorem czterech ksiąg, z kolei każda księga jest zbiorem tytułów, tytuły składają się z artykułów – zarówno księgi, jak i tytuły, a także artykuły są elementami całości określonej jako Kodeks cywilny – zgodnie z zasadą, że element elementu zbioru jest elementem zbioru); pojęciem przeciwnym jest zbiór w sensie dystrybutywnym (→ dystrybutywny zbiór).

aksjologia (gr. *áxios* – godny, cenny + *lógos* – słowo, nauka) – dział filozofii, nauka o wartościach rozumianych jako to, co cenne i pożądane; a. zajmuje się przede wszystkim określaniem natury wartości, tworzeniem ich hierarchii oraz badaniem sposobów ich poznawania; przedmiotem sporów jest odpowiedź na pytanie, czy wartość ma

charakter obiektywny czy subiektywny, absolutny czy względny; większa zgodność panuje natomiast w zakresie uznania pluralizmu (nie monizmu) wartości, co oznacza opowiedzenie się za istnieniem wielu różnego rodzaju wartości.

aksjomat (gr. *axíoma* – wartość, podstawa) – twierdzenie uznane za oczywiste, przyjmowane bez dowodu; na gruncie systemów aksjomatyczno-dedukcyjnych – zdanie lub funkcja zdaniowa stanowiące bazową przesłankę, z której można, poprzez zastosowanie reguł inferencyjnych (→ reguły inferencyjne systemu), wyprowadzić inne twierdzenia danego systemu; przez pojęcie a. rozumiano również założenia stanowiące punkt wyjścia do dysputy filoz. (dyskusji dialektycznej); rozumienie a. jako twierdzeń pierwotnych, na podstawie których dowodzi się inne twierdzenia, zostało po raz pierwszy wprowadzone przez Arystotelesa.

aksjomatyczny system rachunku zdań – → rachunek zdań: system aksjomatyczny.

akt normatywny – akt organu władzy publ. wydany na podstawie posiadanej kompetencji prawodawczej, wysławiający normy prawne o charakterze abstrakcyjnym (→ norma abstrakcyjna) i generalnym (→ norma generalna); a.n. w pol. porządku prawnym są akty prawa powszechnie obowiązującego (Konstytucja, ustawy, rozporządzenia, ratyfikowane umowy międzynarod. i rozporządzenia Unii Europejskiej), akty prawa wewn. (zarządzenia i uchwały) oraz akty prawa miejscowego.

albo („albo... albo...”) – spójnik łączący dwa zdania połączone zarazem związkami niewspółprawdziwości i niewspółfałszywości (→ alternatywa rozłączna); związek między dwoma zdaniami połączonymi omawianym spójnikiem bywa również określany jako związek niezgodności zdań pod względem prawdy i fałszu; oznacza to, że zdanie złożone, zbudowane z dwóch zdań połączonych tym spójni-

A

kiem, jest fałszywe tylko wtedy, gdy mają one tę samą wartość log.; omawiane zdanie złożone jest natomiast prawdziwe wówczas, gdy zdania połączone spójnikiem „albo” mają różne wartości log.; prawodawca często błędnie używa spójnika „albo” dla oznaczenia innych związków o charakterze alternatywnym, stąd też określenie, w jakim znaczeniu użyto w tekście prawnym spójnika „albo”, wymaga każdorazowo analizy i często jej wynik jest niejednoznaczny.

algebra Boole'a – opracowany przez G. Boole'a aksjomatyczny system rachunku zbiorów, traktujący jako pojęcia pierwotne zbiór pusty „0”, działania na zbiorach „ $\cap$ ” (iloczyn zbiorów), „ $\cup$ ” (suma zbiorów), „ $-$ ” (różnica zbiorów) oraz przyjmujący następujące aksjomaty:

$$A \cup B \equiv B \cup A; A \cap B \equiv B \cap A; A \cup (B \cap C) \equiv (A \cup B) \cap C;$$

$$A \cap (B \cup C) \equiv (A \cap B) \cup (A \cap C); A \cup 0 \equiv A; A \cap (A \cup B) \equiv A;$$

$$A \cap (B \cup C) \equiv (A \cap B) \cup (A \cap C); A \cap (A \cup B) \equiv A;$$

$$(A - B) \cup B \equiv A \cup B; (A - B) \cap B \equiv 0.$$

Z podanych aksjomatów wyprowadza się wszystkie twierdzenia rachunku zbiorów, w których nie występuje relacja „ $\in$ ” bycia elementem zbioru; zastosowania a.B. wykraczają szeroko poza teorię mnogości i dają możliwość wielu interpretacji, w szczególności podstawiając za zmienne A, B zdania, otrzymujemy rachunek zdań; ważne są interpretacje tej algebry w rachunku prawdopodobieństwa, teorii sieci elektrycznych, teorii wyszukiwania informacji i innych.

algorytm – skończony ciąg dokładnie określonych reguł postępowania (czynności) mający na celu rozwiązanie danego problemu lub wykonanie określonego zadania; istotą a. jest formalny charakter określonych przezeń operacji elementarnych polegający na tym, że można je wykonać mechanicznie bez odwoływania się do ich treści merytorycznej; postępowanie wyznaczone przez a. składa się z ciągu skończonej liczby operacji elementarnych, z których każda jest jednoznacznie określona, a ich realizacja nie wymaga dokonywania

jakichkolwiek ocen przez wykonawcę tych operacji; operacje elementarne mogą mieć charakter sformalizowany (np. działania przy rozwiązywaniu układu dwóch równań z dwiema niewiadomymi) lub niesformalizowany (np. czynności niezbędne do pobrania gotówki z bankomatu wykonywane przez osobę posiadającą kartę bankomatową i odpowiednie saldo lub limit kredytowy na rachunku tej karty); postępowanie według a. zawsze doprowadza do określonego rezultatu i każdy postępujący zgodnie z tym samym a. otrzyma taki sam rezultat nawet wtedy, gdy nie zna przeznaczenia a.

alibi (łac. *alibi* – gdzie indziej, w innym miejscu) – wnioskowanie mające na celu wykazanie niewinności osoby podejrzanej (oskarżonej) o popełnienie przestępstwa przez powołanie się na fakt, że ta osoba znajdowała się gdzie indziej w czasie, gdy dopuszczono się czynu zabronionego; a. jest przykładem wykorzystania w praktyce prawniczej prawa $\rightarrow$ sylogizmu destrukcyjnego o postaci: $[(p \rightarrow q) \wedge \sim q] \rightarrow \sim p$, co obrazuje następująca wypowiedź: „Jeżeli Jan dokonał kradzieży z włamaniem do sklepu S, to był na miejscu przestępstwa w czasie jego popełnienia, ale (i) okazuje się, że w rzeczywistości był w tym czasie w innym miejscu (w kinie, u cioci na imieninach czy w kolumbijskim więzieniu), co w konsekwencji oznacza, że nie dopuścił się tego występku”.

alternatywa (łac. *alternare* – wymieniać się) – zdanie, w którym występują jako spójniki takie wyrażenia, jak: „lub”, „bądź”, a także „albo”, względnie inne ich odpowiedniki. W zależności od sposobu użycia wyżej wymienionych wyrażen może oznaczać występowanie trzech różnych międzyzdaniowych związków prawdziwościowych: $\rightarrow$ a. zwykłej, $\rightarrow$ a. rozłącznej oraz $\rightarrow$ dysjunkcji; związki te różnią się od siebie właściwościami log.; stąd też przy analizie tekstów prawnych należy zwracać szczególną uwagę na to, o które ze znaczeń wyrażających a. chodzi prawodawcy, zdarza się bowiem, że używa on zwrotów alternatywnych w niekonsekwentny sposób, co prowadzi do trudności interpretacyjnych.

A

alternatywa nierozłączna (zwykła) – 1. zdanie utworzone z innych zdań za pomocą funktora prawdziwościowego „ $\vee$ ”; zdanie złożone z dwóch zdań połączone spójnikiem „ $\vee$ ” (czytany jako „lub”) jest prawdziwe wtedy, gdy przynajmniej jedno ze zdań składowych jest prawdziwe, a fałszywe – gdy oba zdania są fałszywe, stąd też a.n. określana jest jako związek niewspółfałszywości zdań; zdania wchodzące w skład a. nazywane są składnikami; a.n. składająca się z trzech lub większej liczby zdań jest prawdziwa wtedy, gdy przynajmniej jedno z nich jest prawdziwe, fałszywa zaś – gdy fałszywe są wszystkie składające się na nią zdania. **2.** funktor prawdziwościowy dwu- lub więcej argumentowy, wyrażany w logice jako „lub”; w zapisie formalnym klas. rachunku zdań zapisywany zazwyczaj jako „ $\vee$ ”, choć niekiedy stosowana jest również inna notacja ($\rightarrow$ notacja rachunku zdań).

Matryca alternatywy nierozłącznej

p	q	$p \vee q$
1	1	1
1	0	1
0	1	1
0	0	0

alternatywa rozłączna, ekskluzja – 1. zdanie utworzone z innych zdań za pomocą funktora prawdziwościowego „ $\perp$ ”; zdanie złożone z dwóch zdań połączone spójnikiem „ $\perp$ ” (czytany jako „albo... albo...”, względnie „albo”) jest prawdziwe jedynie wtedy, gdy prawdziwe jest tylko jedno z nich, inaczej: jest prawdziwe wtedy, gdy mają różną wartość log., stąd też a.r. jest określana jako związek niezgodności zdań pod względem prawdy i fałszu; zdania wchodzące w skład a.r. nazywane są członami; w przypadku a.r. więcej niż dwuargumentowej zdanie złożone składające się ze zdań składowych jest prawdziwe jedynie wtedy, gdy prawdziwe jest tylko jedno z nich. **2.** funktor prawdziwościowy dwu- lub więcej argumentowy wyrażany w logice przez zwrot „albo... albo...” względnie „albo”; w zapisie formalnym klas.

rachunku zdań zapisywany zazwyczaj jako „ $\perp$ ”, choć niekiedy stosowana jest również inna notacja ($\rightarrow$ notacja rachunku zdań).

Matryca alternatywy rozłącznej		
p	q	$p \perp q$
1	1	0
1	0	1
0	1	1
0	0	0

alternatywa zwykła – $\rightarrow$ alternatywa nierozłączna.

aluzja (łac. *allusio* – igranie z czymś) – wzmianka niebędąca określeniem wprost danej rzeczy (osoby, zjawiska) mająca na celu wywołanie odpowiednich skojarzeń, np. skomentowanie czyjejś wypowiedzi stwierdzeniem, że nos przemawiającego zapewne zaraz stanie się dłuższy, jest a. łatwą do zrozumienia dla znających bajkę o Pinokiu, w której nos tytułowego bohatera wydłużał się, gdy ten kłamał.

amfibologia, amfibolia (gr. *amphibolia* – dwuznaczność) – wieloznaczność składniowa (syntaktyczna) wypowiedzi mająca swoje źródło w strukturze tej wypowiedzi, a nie w wieloznaczności pojedynczych wyrazów, np. czysto syntaktyczna analiza zwrotu „herbata dla gości z rumem” może prowadzić do wątpliwości, czy chodzi o herbatę z rumem, czy o gości z rumem; podobnie w przypadku wypowiedzi: „Kara pozbawienia wolności została wymierzona Janowi przez sąd w zawieszeniu” jako syntaktyczna dwuznaczność może jawić się ustalenie, czy mówimy o karze w zawieszeniu, czy o sądzie w zawieszeniu.

anafora – 1. *językozn.* zwrot językowy odwołujący się do treści wyrażonych w innych fragmentach danego tekstu lub w innych tekstach w taki sposób, że zinterpretowanie fragmentów zawierających te zwroty nie jest możliwe bez uwzględnienia owych treści. Zwroty tego

A

typu występują często w tekstach prawnych, wskazując na konieczność uwzględnienia przy interpretacji tekstów innych fragmentów źródłowych tekstów prawnych. Zwrotami takimi występującymi w tekstach normatywnych są przykładowo: „o których mowa w...”, „wskazanych w...”, „wymienionych w...”, „powołanych w...” (→ przepis prawny odsyłający). 2. *retor.* jedna z figur retorycznych polegająca na powtarzaniu tego samego wyrażenia na początku kolejnych zdań albo fragmentów wypowiedzi.

analityczne zdanie – → zdanie analityczne.

analiza logiczna – metoda sprawdzania, za pomocą aparatury pojęciowej logiki, sensowności lub prawdziwości twierdzeń, poprawności rozumowań, a także wyjaśniania pojęć log.; w języku ogólnym termin „analiza” oznacza rozkładanie, rozbiór złożonej całości na części składowe (np. analiza gramatyczna – rozbiór wyrazów lub zdań na elementy słowotwórcze, fleksyjne, fonetyczne itp., analiza stylistyczna – rozbiór tekstu na wyrazy, frazy, formy fonetyczne, fleksyjne i inne).

analogia (gr. – podobieństwo) – → wnioskowanie przez analogię.

analogia iuris (gr. < łac. – analogia z prawa) – wnioskowanie prawnicze (reguła inferencyjna) będące jedną z odmian → *argumentum a simili*, opierające się na założeniu jednolitości preferencji aksjologicznych prawodawcy; przebiega ono w dwóch etapach; w pierwszej kolejności, na podstawie szeregu wyraźnie ustanowionych norm prawnych dotyczących danej dziedziny, ustala się indukcyjnie, jakimi ocenami kierował się prawodawca, tworząc te normy, następnie przyjmuje się, że określone w ten sposób zapatrywania aksjologiczne będą miały zastosowanie także w innych sytuacjach z tej dziedziny, co umożliwia uznanie za obowiązującą normy odnoszącej się do stanu faktycznego, nieobjętego wprost prawną regulacją; przykładowo: na podstawie analizy niektórych szczegółowych unormowań prawa cywilnego można stwierdzić, że prawodawca stara się zapewnić małoletnim dalej idącą

ochronę niż innym uczestnikom obrotu prawnego; w związku z tym, jeżeli wystąpiłaby nieunormowana sytuacja, gdy w rachubę wchodziłaby ewentualnie zwiększona ochrona prawna osoby małoletniej, to *per a.i.* można byłoby pokusić się o uznanie, że również w tym przypadku obowiązuje norma dotycząca tej zwiększonej ochrony.

analogia legis (gr. < łac. – analogia z ustawy) – jedna z odmian → *argumentum a simili* polegająca na odniesieniu wyinterpretowanej normy prawnej do danego stanu faktycznego, który wprawdzie nie zawiera się wprost w → zakresie zastosowania tej normy, ale wykazuje podobieństwo do stanu faktycznego wyraźnie określonego w tym zakresie, np. niektóre normy dotyczące prawa własności mimo braku stosownego zapisu ustawowego znajdują zastosowanie także przy użytkowaniu wieczystym ze względu na daleko idące podobieństwo tych instytucji prawnych; w ujęciu symbolicznym a.l. można przedstawić następująco: *M* jest *P*, *S* zaś jest podobne do *M*, a więc *S* jest *P*; schemat ten wskazuje, że mamy do czynienia z wnioskowaniem zawodnym, albowiem nie jest on odpowiednikiem żadnego prawa logicznego; zaliczając a.l. do → wnioskowań prawniczych, uznaje się, że w wyniku jej zastosowania powstaje nowa norma prawna, która ma taki sam → zakres normowania jak norma wyjściowa, lecz różni się od niej → zakresem zastosowania; istnieje też odmienne stanowisko głoszące, że a.l. nie jest typowym wnioskowaniem prawniczym, gdyż – stosując ją – nie tworzy się nowej normy, lecz jedynie wykorzystuje się normę już wcześniej wyinterpretowaną.

ani... ani... – wyrażenie języka ogólnego występujące w zdaniu wyrażającym → binegację (zaprzeczenie jednocześnie).

antonimy (gr.) – wyrazy mające przeciwstawne znaczenie, np. identyczny–różny, fakultatywny–obligatoryjny, prawdziwy–fałszywy; a. łączy relacja wiążąca w pary wyrażenia przeciwstawne pod względem wyróżnionej cechy, przy czym zdanie stwierdzające wystąpienie jednego z a. implikuje negację zdania stwierdzającego wystą-

A

pienie drugiego a., np. jeżeli stwierdzamy, iż prawdą jest, że czyn jest fakultatywny, to nie jest prawdą, że czyn jest obligatoryjny.

Takie ujęcie a. dotyczy par wyrażeń przeciwstawnych, które wyróżniamy ze względu na posiadanie przez nie niestopniowalnej, dwuwartościowej (dychotomicznej) cechy, np. człowiek może być żywy albo martwy, w logice dwuwartościowej zdanie w sensie log. może być wyłącznie prawdziwe albo fałszywe – takie ujęcie nazywamy antonimią mocną.

Poza parami wyrażeń w sposób wyraźny powiązanych relacją antonimii mocnej wyróżniamy także inne pary, których elementy charakteryzuje cecha stopniowalna (np. duży–mały, mocny–słaby); w takim przypadku stopniowanie (gradacja) jest związane z porównywaniem – mówimy wówczas o antonimii słabej; wypowiedzi zawierające takie wyrażenia, tj. wypowiedzi porównawcze, dzielą się na dwie grupy: 1) orzekające o właściwości jednej rzeczy występującej w większym stopniu niż w innej rzeczy, np. mój samochód jest większy od twojego; 2) porównujące dwa stany tej samej rzeczy, np. dzisiaj w pokoju jest cieplej niż wczoraj; interpretacja wypowiedzi porównujących wymaga znajomości kontekstu, bez którego są one zwykle niejednoznaczne.

antynomia (gr. *antinomia* – sprzeczność praw) – istnienie dwóch zdań sprzecznych, z których każde zostało w tym samym, należytych stopniu uzasadnione; za przykład może posłużyć często powoływana tzw. a. kłamcy sprowadzająca się do określenia wartości log. następującego zdania: „To zdanie jest fałszywe”; jeżeli uznamy, że to zdanie jest rzeczywiście fałszywe, to znaczyłoby, że jednak jest prawdziwe, bo stwierdza prawdę; z kolei gdybyśmy przyjęli, że jest prawdziwe, to byłby to wniosek ewidentnie sprzeczny z treścią tego zdania.

antyteza – 1. twierdzenie przeciwstawne innemu twierdzeniu (danej tezie). 2. figura retoryczna, która polega na użyciu w wypowiedzi pojęć przeciwstawnych (np. lepiej być zdrowym i bogatym niż chorym i biednym).

apodyktyczna wypowiedź – → wypowiedź apodyktyczna.

a posteriori (łac. – z tego, co wtórne) – zdanie uznane *a posteriori*, przyjęte na podstawie doświadczenia, np. „Sylwester 2020 r. w Warszawie nie był mroźny”, „Niektórzy prawnicy są alpinistami”; zdania *a posteriori* należą do kategorii → zdań syntetycznych; w niektórych przypadkach określenia „*a posteriori*” używamy do zaznaczenia sposobu takiego rozumienia wyrażenia, które odwołuje się do doświadczenia, np. prawdopodobieństwo *a posteriori* wystąpienia określonego zdarzenia oznacza granicę ciągu częstości względnych występowania tego zdarzenia w przeszłości; pojęciem przeciwnym jest → *a priori*.

aposterioryzm – kierunek filoz. uznający, że poznanie ludzkie powinno się opierać na doświadczeniu; nazywany jest też inaczej empiryzmem (gr. *empeiria* – doświadczenie).

apostrofa (gr. *apostrophé* – zwrot, odwrócenie) – figura retoryczna w stylu podniosłym polegająca na bezpośrednim odwołaniu się do osoby istniejącej (np. słuchacza) lub nieistniejącej (np. bóstwa), względnie do idei (np. sprawiedliwości) czy też do przedmiotu (np. polskich maków).

a priori (łac. – z tego, co pierwotne) – zdanie uznane *a priori*, przyjęte bez odwołania się do doświadczenia; przeciwieństwo → *a posteriori*; wartość log. (prawda–fałsz) zdania *a priori* jest określana bez odwołania się do obserwacji rzeczywistości, np. „Suma kątów w prostokącie wynosi 360°”, „Każdy kawaler jest mężczyzną nieżonatym”; zdania *a priori* należą do kategorii → zdań analitycznych.

aprioryzm – kierunek filoz. uznający, że poznanie ludzkie ma charakter czysto rozumowy, niezależny od doświadczenia; nazywany jest też inaczej racjonalizmem.

A

argumentacja – 1. uzasadnianie, przekonywanie, motywowanie za pomocą argumentów; celem a. jest dążenie do przekonania do swoich racji, do zaakceptowania prezentowanych przez nas tez; a. ma zmierzać do ukształtowania poglądów audytorium tak, by były zgodne z tym, co głosimy; a. w tym znaczeniu jest czynnością, przy której argumenty są instrumentami służącymi do jej realizacji. 2. zbiór argumentów, które służą uzasadnianiu swojego stanowiska, przekonywaniu do niego; zbiór ten jest zbiorem w sensie kolektywnym ($\rightarrow$ agregat), zaś zależność między argumentem a a. przy tym znaczeniu jest stosunkiem części do całości.

argument funkтора – wyraz lub wyrażenie, które łącznie z $\rightarrow$ funktorem tworzy wyrażenie złożone; w zależności od rodzaju funkтора a.f. jest zdanie, nazwa lub funktor; termin „argument” ma w tym przypadku całkowicie różne znaczenie od występującego w języku ogólnym.

argumentum a cohaerentia (łac.) – argument odwołujący się do spójności systemu, wykorzystywany przez prawników przy wykładni systemowej; zakłada, że system prawa jest spoisty, koherentny i nie ma w nim norm niezgodnych (sprzecznych albo przeciwnych); wobec powyższego wykładnia powinna być tak prowadzona, aby wyinterpretowana w jej wyniku norma nie pozostawała w niezgodności z innymi normami systemu prawnego.

argumentum a contrario (łac.) – reguła inferencyjna będąca $\rightarrow$ wnioskowaniem prawniczym, określana mianem wnioskowania z przeciwnieństwa, której ogólny schemat przedstawia się następująco: jeżeli norma N_1 znajduje zastosowanie w sytuacji S_1 , to w sytuacji S_2 nie jest ona już stosowana, oczywiście przy założeniu, że sytuacja S_2 jest inna niż S_1 (choć w jakimś stopniu może być podobna), np. regulacja przewidziana w art. 30 § 4 Kodeksu pracy, zgodnie z którą pracodawca, wypowiadając umowę o pracę zawartą na czas nieokreślony, ma obowiązek podać przyczynę uzasadniającą wypowiedzenie;

a contrario możemy więc wnioskować, że pracownik (czyli podmiot inny niż pracodawca), składając wypowiedzenie umowy o pracę, nie musi wskazywać przyczyny tego wypowiedzenia; praktycznym zastosowaniem a. a. c. mającego za przesłankę normę wyrażoną w art. 30 § 4 Kodeksu pracy będzie też wniosek dotyczący tego, że pracodawca nie musi uzasadniać wypowiedzenia umowy innej niż zawarta na czas nieokreślony.

argumentum a fortiori (łac.) – reguła inferencyjna będąca → wnioskowaniem prawniczym z uzasadnienia słabszego na silniejsze w oparciu o założenie konsekwencji ocen prawodawcy, przebiegająca według schematu: „Jeżeli *x*, to tym bardziej *y*”; reguła ta występuje w dwóch odmianach jako *a maiori ad minus* (→ *argumentum a maiori ad minus*) lub jako *a minori ad maius* (→ *argumentum a minori ad maius*).

argumentum a maiori ad minus (łac. – z większego na mniejsze) – reguła inferencyjna będąca jedną z odmian → *argumentum a fortiori*, opierająca się na stwierdzeniu, że jeżeli komuś dozwolono czynić więcej, to tym bardziej dozwolono czynić mniej, np. jeżeli sąd może skazać świadka za nieusprawiedliwione niestawiennictwo na 1000 zł grzywny, to tym bardziej może go skazać na 500 zł grzywny.

argumentum a minori ad maius (łac. – z mniejszego na większe) – reguła inferencyjna będąca jedną z odmian → *argumentum a fortiori*, głosząca, że jeżeli komuś zakazano czynić mniej, to tym bardziej zakazano mu czynić więcej, np. gdy kierującemu określonym samochodem osobowym zakazane jest przewozić czworo pasażerów, to tym bardziej zakazane jest mu przewozić tym samochodem pięcioro czy sześcioro pasażerów.

argumentum a rubrica (łac.) – systemowa dyrektywa wykładni, stosownie do której w toku wykładni uwzględnia się wewn. systematykę interpretowanego aktu normatywnego; dyrektywa ta nakazuje

A

więc zwracać uwagę na to, czy dany przepis prawny jest przepisem ogólnym czy szczegółowym, i w jakiej jednostce systematyzacyjnej (rozdziale, dziale, tytule, księdze, części) został zamieszczony, np. definicja legalna znajdująca się w przepisach ogólnych ustawy odnosi się do całego aktu normatywnego, z kolei taka definicja zawarta na wstępie jakiegoś szczegółowego rozdziału ustawy obejmuje swoim zasięgiem jedynie postanowienia tego rozdziału.

argumentum a simili (łac.) – wnioskowanie z podobieństwa, określenie odnoszone do analogii w prawie, obejmujące swoim zasięgiem → analogię *legis* i → analogię *iuris*; analogia jest metodą usuwania → luk w prawie; odwoływanie się do a. a s. (szczególnie w przypadku analogii *iuris*) zawsze jest jednak obarczone ryzykiem niewłaściwego odczytania rzeczywistych intencji prawodawcy, stąd też w niektórych gałęziach prawa, np. w prawie karnym materialnym, sam prawodawca wprowadza zakaz korzystania z analogii, czego wyrazem jest art. 1 § 1 Kodeksu karnego, zgodnie z którym odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełniania.

argumentum ab absurdo, argumentum ab inutili sensu (łac.) – funkcjonalna dyrektywa wykładni głosząca, że spośród wchodzących w rachubę interpretacji tekstu prawnego należy wyeliminować te, których przyjęcie mogłoby doprowadzić do konfliktu z systemem wartości wyznawanych przez prawodawcę; konsekwencją odwołania się do a. ab a. może być odrzucenie rezultatów wykładni językowej i dokonanie interpretacji na podstawie kontekstu pozajęzykowego.

argumentum ab inutili sensu (łac.) – → *argumentum ab absurdo*.

argumentum ad baculum (łac.) – argument odwołujący się do „kija”; chwyt erystyczny polegający na zastraszeniu przeciwnika poprzez groźbę użycia siły.

argumentum ad crumenam (łac.) – odwoływanie się do „kiesy”, czyli do interesów materialnych osób uczestniczących w dyskusji lub przy-słuchujących się jej; tego rodzaju argumentem będzie wskazywanie, że przyjęcie danego rozwiązania zwiększy dochody zainteresowa-nych osób.

argumentum ab exemplo (łac.) – argument z powołaniem na przykład, służący przede wszystkim do skutecznego obalenia tezy przez od-nalezienie dla niej jakiegoś fałszywego następstwa; przy pozytywnej argumentacji powołanie na przykład może jedynie wspomóc inną argumentację, ma charakter pomocniczy; w systemie prawa prece-densowego argument z powołaniem na przykład może stanowić wy-łączną podstawę rozstrzygnięcia.

argumentum ad hominem (łac.) – → *argumentum ex concessio*.

argumentum ad invidiam (łac.) – sposób argumentacji zmierzający do wywołania zawiści słuchaczy; praktycznym zastosowaniem takiego chwytu jest np. szukanie zwolenników progresywnej skali podat-kowej wśród osób mniej zarabiających poprzez wzbudzanie u nich zazdrości i niechęci do osób uzyskujących wyższe dochody.

argumentum ad iudicium (łac.) – argument, za pomocą którego ape-luje się do zdrowego rozsądku słuchacza lub oponenta w dyskusji; taki charakter ma np. przekonywanie potencjalnego powoda, że polubowne załatwienie sprawy będzie o wiele szybsze, a ostatecznie i tańsze, niż wdanie się w skomplikowany spór sądowy.

argumentum ad misericordiam (łac.) – argument polegający na dą-żeniu do wywołania uczucia litości, przy którym słabość racji mery-torycznych mają zastąpić czynniki budzące współczucie, np. wypo-wiedź, w której mówiący szczególnie mocno akcentuje swoją trudną i złożoną sytuację rodzinną oraz problemy natury zdrowotnej i fi-nansowej.

A

argumentum ad personam (łac.) – chwyt erystyczny o charakterze całkowicie pozamerytorycznym; jest on skierowany do osoby, a właściwie przeciwko osobie, z którą prowadzi się spór; zamiast dyskutować o przedmiocie sporu, atakuje się personalnie przeciwnika, starając się w ten sposób wykazywać, że osoba o takich właściwościach (negatywnie przez nas ocenianych) nie może mieć racji; tego rodzaju argumentem będzie wypomnienie przeciwnikowi, że na studiach miał problemy z zaliczeniem jakiegoś przedmiotu, czy że kiedyś zapłacił mandat za przekroczenie dozwolonej prędkości, mimo że okoliczności te nie pozostają w żadnym związku z kwestiami merytorycznymi.

argumentum ad populum (łac.) – argument dla tłumu; nieco zbliżony do → *argumentum ad vanitatem* sposób oddziaływania na słuchaczy, szczególnie wykorzystywany w debatach i wiecach polit.; słuchaczom mówi się nie to, co odpowiada rzeczywistości, lecz to, co chcieliby oni usłyszeć; tego rodzaju argumentem jest np. przedwyborcza obietnica obniżenia wysokości podatków i równoczesnego zwiększenia świadczeń socjalnych.

argumentum ad rem (łac.) – stosowany w dyskusji lub przemówieniu argument rzeczowy, merytoryczny, odnoszący się do istoty sprawy.

argumentum ad vanitatem (łac.) – chwyt erystyczny polegający na odwołaniu się do próżności słuchaczy; używający a. ad v., prawiąc słuchaczom pochlebstwa, liczy na to, że zyska ich przychyłność niezależnie od wartości merytorycznej prezentowanej argumentacji.

argumentum ad verecundiam (łac.) – argument odwołujący się do nieśmiałości, polegający na szukaniu poparcia swoich tez w wypowiedziach autorytetów, którym oponent raczej się nie przeciwstawi.

argumentum ex concessio (łac.), **argumentum ad hominem** – argument odznaczający się dostosowywaniem prezentowanego wyводу do osoby, z którą toczy się spór; stosując tę metodę, na potwierdzenie

swojego stanowiska używa się racji przeciwnika, czyli próbuje się wprowadzić wnioski z przyjętych przez przeciwnika przesłanek.

asercja (łac. *asertio* – uznanie) – **1.** zdanie utworzone z innego zdania za pomocą funktora prawdziwościowego asercji „ $\approx$ ” czytanego w logice jako „jest tak, że”; a. jest prawdziwa wtedy, gdy zdanie, przed którym użyty jest funktor a., jest prawdziwe, a fałszywa, gdy zdanie, przed którym jest użyty funktor a., jest fałszywe; odpowiednikami a. w języku ogólnym mogą być takie wyrażenia, jak: „prawdą jest, że”, „zaiste” czy też „naprawdę”. **2.** funktor prawdziwościowy, jednoargumentowy, wyrażany w języku logiki jako: „jest tak, że”; w zapisie formalnym klas. rachunku zdań a. zapisywana jest zazwyczaj jako „ $\approx$ ” albo „ $\vdash$ ”; cechą funktora a. jest to, że utworzone z jego pomocą zdanie złożone (w sensie logicznym) ma wartość log. taką samą jak wartość poprzedzonego tym funktorem zdania (argumentu funktora). **3.** pojęcie utożsamiane z tzw. znakiem a. zapisywanym jako „ $\vdash$ ”; znak ten, wprowadzony przez G. Frege, jest niekiedy używany do poprzedzenia też uznanych w danym systemie za prawdziwe.

Matryca asercji	
p	$\approx p$
1	1
0	0

asertoryczne zdanie – $\rightarrow$ zdanie asertoryczne.

audiatur et altera pars (łac.) – podstawowa zasada prowadzenia wszelkiego rodzaju sporów i dyskusji nakładająca obowiązek wysłuchania i drugiej strony (a właściwie wszystkich stron), co oznacza, że nie można poprzestawać na umożliwieniu przedstawienia argumentacji tylko niektórym uczestnikom sporu; reguła ta znajduje zastosowanie także na gruncie prawa, w szczególności w toku postępowań sądowych, np. art. 210 § 2 zd. 1 Kodeksu postępowania cywilnego stanowi, że każda ze stron obowiązana jest do złożenia oświadczenia

A

co do twierdzeń strony przeciwnej, dotyczących okoliczności faktycznych, a art. 224 § 1 tego Kodeksu nakazuje, by przed zamknięciem rozprawy sędzia przewodniczący udzielił głosu stronom (wszystkim stronom postępowania); podobny wydźwięk ma art. 367 § 2 zd. 1 Kodeksu postępowania karnego, zgodnie z którym, jeżeli w jakiegokolwiek kwestii jedna ze stron zabiera głos, prawo głosu przysługuje również wszystkim innym stronom.

autorytet epistemiczny – osoba będąca wybitnym znawcą danej dziedziny (np. biegły), której poglądy cieszą się powszechnym uznaniem; zdaniem niektórych zwolenników szerszego rozumienia → uzasadniania bezpośredniego powołanie się na a.e. jest wystarczającą podstawą do stwierdzenia prawdziwości niektórych twierdzeń.

badanie funkcji – operacja, której celem jest określenie charakteru $\rightarrow$ funkcji logicznej; najczęściej wiąże się z ustalaniem tego, czy określona funkcja jest tautologią ($\rightarrow$ prawo logiczne); na gruncie $\rightarrow$ rachunku zdań może przyjąć postać b.f.: metodą sprawdzania zero-jedynkowych, metodą dowodu zero-jedynkowego nie wprost, dowodzenia na gruncie założeniowego rachunku zdań oraz dowodzenia aksjomatycznego; na gruncie $\rightarrow$ rachunku nazw metodą badania ich tautologiczności jest stosowanie reguł poprawności sylogizmu kategorycznego; b.f. może również dotyczyć stwierdzenia jej spełnialności lub kontrtautologiczności.

badanie funkcji metodą dowodu zero-jedynkowego nie wprost – metoda badania właściwości funkcji log. polegająca na przyjęciu założenia, że badana funkcja nie jest tautologią; wykorzystywana jest zazwyczaj w sytuacji, gdy badana formuła ma postać implikacji albo równoważności.

W przypadku badania funkcji o postaci implikacji, stosując tę metodę, zakładamy, że jej poprzednik jest prawdziwy, a następnik fałszywy (ponieważ jedynie przy tych wartościach poprzednika i następnika implikacja jest fałszywa). Następnie, zaczynając od poprzednika albo następnika, badamy, jakie wartości log. muszą przyjąć zmienne, by poprzednik i następnik przyjęły zakładane wartości logiczne. Po ustaleniu tych wartości podstawiamy je do poprzednika albo następnika, sprawdzając, czy możliwa jest sytuacja, w której poprzednik

B

przyjmuje wartość prawdy, a następnik fałszu. Jeżeli okaże się, że jest to możliwe, to oznacza, że badana funkcja nie jest tautologią. Jeżeli natomiast stwierdzimy, że sytuacja taka nie może mieć miejsca, to musimy uznać, że badana funkcja jest prawem logicznym. Przykładem zastosowania tej metody może być badanie funkcji o postaci:

$$[(p \rightarrow q) \wedge (p \vee q)] \rightarrow [(p / q) \perp (p \equiv q)],$$

co do której zakładamy, że jest fałszywa. Oznacza to, że wyrażenie:

$$[(p \rightarrow q) \wedge (p \vee q)]$$

powinno być prawdziwe, zaś wyrażenie:

$$[(p / q) \perp (p \equiv q)]$$

fałszywe. Następnie badamy, dla jakich wartości p i q pierwsze wyrażenie będzie prawdą. Moglibyśmy wprowadzić rozpocząć analizę od badania, dla jakich wartości p i q fałszem będzie wyrażenie drugie:

$$[(p / q) \perp (p \equiv q)],$$

lecz lepiej rozpocząć analizę od wyrażenia pierwszego, ponieważ koniunkcja jest prawdziwa tylko w jednym przypadku (tj. wówczas, jeżeli oba złączone nią wyrażenia są prawdziwe), alternatywa rozłączna zaś jest fałszywa aż w dwóch przypadkach.

	1	0
	1	1
	$[(p \rightarrow q) \wedge (p \vee q)] \rightarrow [(p / q) \perp (p \equiv q)]$	
$p = 1, q = 1$	$p = 1, q = 1$	
$p = 0, q = 1$	$p = 1, q = 0$	
$p = 0, q = 0$	$p = 0, q = 1$	

Następnie, co jest ukazane wyżej, badamy, dla jakich wartości p i q poprzednik implikacji będzie prawdziwy. Porównanie dwóch kolumn z wypisanymi wartościami wykazuje, że istnieją dwie takie możliwości. Poprzednik będzie prawdziwy dla $p = 1, q = 1$ oraz dla $p = 0, q = 1$. Po dokonaniu tego ustalenia podstawiamy te wartości do na-

stępnika. W wyniku przeprowadzenia tej operacji ustalamy, że przy $p = 1, q = 1$ następnik przyjmie wartość prawdy, co oznacza, że przy $p = 1, q = 1$ cała funkcja jest prawdziwa, co nie jest zgodne z założeniem o jej fałszywości. Stwierdzamy również, że po podstawieniu $p = 0, q = 1$ wartość następnika będzie również prawdziwa. Prowadzi to do wniosku, że nie ma takich wartości p i q , przy których poprzednik badanej funkcji byłby prawdziwy, a następnik fałszywy, co oznacza, że funkcja ta nie może stać się zdaniem fałszywym i jest tautologią rachunku zdań.

W przypadku badania funkcji o postaci równoważności (która jest implikacją obustronną) konieczne jest przedstawienie jej w postaci dwóch implikacji, których właściwości bada się kolejno.

Ponieważ metoda dowodu nie wprost szybciej niż $\rightarrow$ metoda badania funkcji metodą sprawdzeń zero-jedynkowych prowadzi do otrzymania rezultatu, jest niekiedy nazywana metodą skróconego badania zero-jedynkowego.

badanie funkcji metodą sprawdzeń zero-jedynkowych – metoda badania właściwości funkcji log. polegająca na podstawianiu pod określone zmienne wartości „1” albo „0”, które to wartości twórca tej metody E. Schröder jako pierwszy przypisywał „prawdzie” i „fałszowi”; przykładem zastosowania tej metody jest podane niżej badanie funkcji o postaci $(p \rightarrow q) \rightarrow \sim(p \wedge \sim q)$.

$$\begin{array}{ll}
 p = 1, q = 1: (1 \rightarrow 1) \rightarrow \sim(1 \wedge \sim 1) & p = 1, q = 0: (1 \rightarrow 0) \rightarrow \sim(1 \wedge \sim 0) \\
 (1 \rightarrow 1) \rightarrow \sim(1 \wedge 0) & 0 \rightarrow \sim(1 \wedge 1) \\
 1 \rightarrow \sim 0 & 0 \rightarrow \sim 1 \\
 1 \rightarrow 1 & 0 \rightarrow 0 \\
 1 & 1
 \end{array}$$

$$\begin{array}{ll}
 p = 0, q = 1: (0 \rightarrow 1) \rightarrow \sim(0 \wedge \sim 1) & p = 0, q = 0: (0 \rightarrow 0) \rightarrow \sim(0 \wedge \sim 0) \\
 1 \rightarrow \sim(0 \wedge 0) & 1 \rightarrow \sim(0 \wedge 1) \\
 1 \rightarrow \sim 0 & 1 \rightarrow \sim 0 \\
 1 \rightarrow 1 & 1 \rightarrow 1 \\
 1 & 1
 \end{array}$$

B

Ponieważ, jak widać z przeprowadzonego rachunku, przy każdym możliwym podstawieniu wartości p i q funkcja ta daje wartość prawdy, to jest ona tautologią.

Metoda ta znalazła swoje rozwinięcie w zaproponowanej przez Ch.S. Pierce'a metodzie tabelarycznej, która pozwoliła na zmianę sposobu zapisu proponowanego przez Schrödera na bardziej przejrzysty. Przykład zastosowania metody sprawdzania zero-jedynkowych dla badania tej samej funkcji z użyciem tabeli ukazany jest poniżej:

1	2	3	4	5	6	7
p	q	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$p \wedge \sim q$	$\sim[p \wedge \sim q]$	$4 \rightarrow 6$
1	1	0	1	0	1	1
1	0	1	0	1	0	1
0	1	0	1	0	1	1
0	0	1	1	0	1	1

bądź... bądź... – wyrażenie używane w języku potocznym służące zazwyczaj do wyrażania $\rightarrow$ dysjunkcji, choć niekiedy jest niepoprawnie używane również do wyrażania innych związków alternatywnych; zdanie złożone zbudowane ze zdań złączonych spójnikiem dysjunkcji jest fałszywe jedynie wówczas, jeżeli oba te zdania są prawdziwe.

bezsens – wyrażenie zbudowane zgodnie ze składniowymi regułami języka, któremu jednak nie można przypisać znaczenia, np. „Prawo to zespół narzędzi regulujący stosunki między śrubą a nakrętką”.

binegacja, zaprzeczenie jednocześnie – 1. zdanie utworzone z innych zdań za pomocą $\rightarrow$ funktora prawdziwościowego „ $\downarrow$ ”; zdanie złożone z dwóch lub większej liczby zdań połączonych spójnikiem „ $\downarrow$ ” (czytany jako „ani... ani...”, „ani”, „ani nie... ani nie”...) jest prawdziwe wtedy, gdy wszystkie złączone nim zdania są fałszywe, stąd też b. jest określana jako związek współfałszywości zdań. 2. funktor prawdziwościowy dwu- lub więcej argumentowy wyrażany w logice jako „ani... ani...”; w zapisie formalnym klas. $\rightarrow$ rachunku zdań za-

pisywany jako „ $\downarrow$ ”; szczególną jego cechą jest to, że pozwala samodzielnie (tj. jako jedyny używany funktor) na zdefiniowanie wszystkich innych funktorów prawdziwościowych.

Matryca binegacji		
p	q	$p \downarrow q$
1	1	0
1	0	0
0	1	0
0	0	1

bliskość znaczeń – cecha wyrażeń polegająca na tym, że mają one podobne, lecz nie takie samo znaczenie; na gruncie lingwistycznej koncepcji $\rightarrow$ synonimiczności w niektórych ujęciach wprowadzających jej stopniowalność bliskość znaczeń dwóch wyrażeń ma pozwalać na uznanie ich synonimiczności; w takiej sytuacji różni się zazwyczaj synonimy węższe, inaczej: absolutne, a także synonimy szersze, zwane inaczej homojominami, do których zalicza się wyrażenia bliskoznaczne; w innych ujęciach odróżnia się synonimię totalną i kompletną, przy czym bliskoznaczniki są zaliczane do kategorii synonimów kompletnych, tj. takich wyrażeń, które nie wymieniają się w każdym kontekście, lecz jedynie w niektórych.

błąd akcentu (łac. *fallacia accentus*) – błąd powstający na skutek wystąpienia wieloznaczności wyrażenia wiążącego się ze złym postawieniem akcentu, np. słowo „*modern*” w języku niemieckim w zależności od postawienia akcentu może oznaczać „nowoczesny” („*modern*”) bądź „gnić” („*modern*”). W języku polskim błąd ten nie występuje.

błąd amfibologii – błąd polegający na sformułowaniu wypowiedzi wieloznacznej składniowo (syntaktycznie), czyli wypowiedzi, w której wystąpiła $\rightarrow$ amfibologia.